

Prostorová segregace sociálních skupin na Ostravsku

Karel Trunečka

Institut geoinformatiky, Hornicko-geologická fakulta, VŠB-TUO, 17.listopadu 15/2172,
Ostrava-Poruba, 708 33, Česká republika
karel.truneka.st@vsb.cz

Abstrakt. Práce se zabývá prostorovým výskytem segregovaných sociálních skupin na území Ostravska. Součástí práce je teoretický výklad k segregaci. K lokalizaci a sledování segregovaných lokalit byla použita Lorenzova křivka a Giniho koeficient, relativní četnost, vybrané indexy prostorových metrik, lokalizační kvocient a faktorová analýza. K analýzám slouží vybrané indikátory z dat Sčítání lidu, domů a bytů z let 1991 a 2001. Finální část práce obsahuje porovnání a vyhodnocení distribuce sociálních skupin na Ostravsku získané s pomocí použitých metod.

Klíčová slova: segregace, základní sídelní jednotka, Ostravsko

Abstract. The thesis deals with spatial occurrence of segregated social groups in the area of Ostrava region. A theoretic commentary on segregation is a part of the work. The methods used to determinate segregated locations were the Lorenz curve and the Gini coefficient, relative frequency, selected indices of spacial metrics, location quotient and factor analysis. Specific indicators from the census in 1991 and 2001 were choosen for the analysis. The final part includes the comparison and evaluation of distribution of social groups in Ostrava region obtained by used methods.

Keywords: segregation, basic residential unit, Ostrava region

1 Úvod

Prostorová segregace neboli prostorové vyloučení sociálních skupin, je součástí lidského druhu již téměř od jeho vzniku. Mírnější podoby dobrovolné koncentrace obyvatel stejných sociálních skupin mohou vést k udržení jejich zvyků, upevnění vztahů či vyšší prosperitě. Vynucené vyloučení z majoritní společnosti ovšem vede téměř vždy jen ke vzniku zásadních společenských problémů jako je chudoba, kriminalita nebo mezirasová nesnášenlivost.

V této práci bylo pro lokalizaci a sledování prostorové segregace vybráno území Ostravska. Město Ostrava a jeho okolí prošlo v historii bouřlivými a výjimečnými změnami a vznikla tak jedna z nejspecifičtějších oblastí v České republice. Právě odlišnost lokality přináší také odlišné sociální skupiny či kombinace sociálních skupin obyvatel, které spolu žijí. Různorodé společenské složení samozřejmě působí konflikty, které působí na budoucí vývoj celé společnosti. Tyto konflikty je nutno řešit a ne sebe nebo jiné vyloučit, segregovat, a domnívat se, že je problém vyřešen. Takové řešení je často původcem mnohem nebezpečnějších následků.

Pro nalezení řešení nežádoucí segregace a také pro ověření, že již používané způsoby fungují, je potřeba umět segregaci nalézt a umět popsat její vývoj v čase a

prostoru. K lokalizaci a sledování prostorové segregace již existuje mnoho nástrojů. V této práci bylo použito Lorenzovy křivky a Giniho koeficientu, relativní četnosti, lokalizačního kvocientu ve spojení s početním zastoupením jednotlivých sociálních skupin, vybraných indexů segregace a faktorové analýzy.

Jako zdroj dat pro dané metody bylo stanoveno statistické šetření v podobě Sčítání lidu, domů a bytů z let 1991 a 2001, protože obsahuje nejpodrobnější údaje pro celou Českou republiku a tato práce se tak může stát návodem pro využití stejného zdroje dat pro jakoukoli jinou její oblast.

Hlavním cílem této práce ale není být návodem, jak využít data ze Sčítání lidu, domů a bytů k identifikaci segregace. Hlavním cílem je lokalizovat za pomoci relevantních dat a nejvhodnějších metod segregovanou skupinu na území Ostravska včetně porovnání jejich výskytu v letech 1991 a 2001.

2 Segregace

Pojmy prostorové vyloučení, prostorová segregace, rezidenční segregace či pouze segregace vyjadřují jedno a to samé. [Sýkora, 2010] Dále bude používáno termínu prostorová segregace. U všech pojmů je chápáno, že se jedná o prostorovou segregaci sociálních skupin.

„Prostorová segregace je nerovnoměrné rozmístění různorodých skupin obyvatelstva v území podle jejich místa bydliště.“ [Sýkora, 2005]

„Rezidenční segregaci je možné definovat jako relativní prostorové oddělení nebo proces oddělování určitých skupin obyvatelstva od zbytku společnosti do různých oblastí a zón sídel na základě socioekonomických, etnických a kulturních charakteristik.“ [Burjanek, 1997]

Výraz prostorová segregace popisuje sociální nerovnosti vzhledem k prostoru. Jedná se o koncentraci jedinců v určitých lokalitách sídla a omezení možností kontaktu s majoritní populací. Tyto odlišnosti jsou ovlivňovány nejvýrazněji ekonomickou strukturou, sociální politikou státu a jeho přerozdělováním. Prostorovou segregaci lze chápat jako problém společnosti i jako výraz označující rozdílné rozložení sociálních skupin v prostoru, tedy míru, jež se dá měřit a porovnávat v čase i prostoru. [Sýkora, 2005]

Prostorová segregace provází populace odedávna. Jedná se o přirozené rozmístění různorodého obyvatelstva, které je ovlivněno sociálními, residenčními či jinými faktory. [Sýkora, 2010] Podle chicagské školy (sociologický proud) je sociální rozrůzněnost přirozeností „městského organismu“. [Sýkora, 2005] Vysoká míra segregace ovšem může působit komplikace v celé společnosti. Také segregace z důvodu etnicity, národnosti či náboženství, mluvíme o diskriminaci, ve většině případů působí negativně. [Toušek, 2007, B] Proto je třeba nalézt vhodné metody k jejímu zjišťování a nalézt prostředky a způsoby k zmírnění a prevenci proti extrémním případům. [Sýkora, 2010]

3 Analýzy prostorového rozmístění sociálních skupin

3.1 Lorenzova křivka a giniho index

Hodnoty Giniho indexu blíží se 1 značí vysoký stupeň nerovnoměrného rozmístění v územních jednotkách.

Tabulka č. 1 Giniho koeficient

	1991	2001
byty III. a IV. kategorie	0,786	0,929
Romové	0,778	0,812
Poláci	0,730	0,716
bez školního vzdělání	0,603	0,514
vyjíždějící mimo obec za prací	0,583	0,559
Ukrajinci	0,551	0,568
Němci	0,523	0,604
Maďaři	0,426	
obyvatelstvo na 75 let	0,345	0,285
důchodci	0,308	0,252
věřící	0,300	0,299
Slováci	0,276	0,281
vysokoškolské vzdělání	0,273	0,279
nezaměstnaní	0,230	0,194
úplně střední vzdělání	0,188	0,135
neúplné rodiny	0,187	0,144
Vietnamci		0,857
osoby mimo byty a zařízení		0,561
Pozn. prázdná pole znamenají nedostupnost údajů		

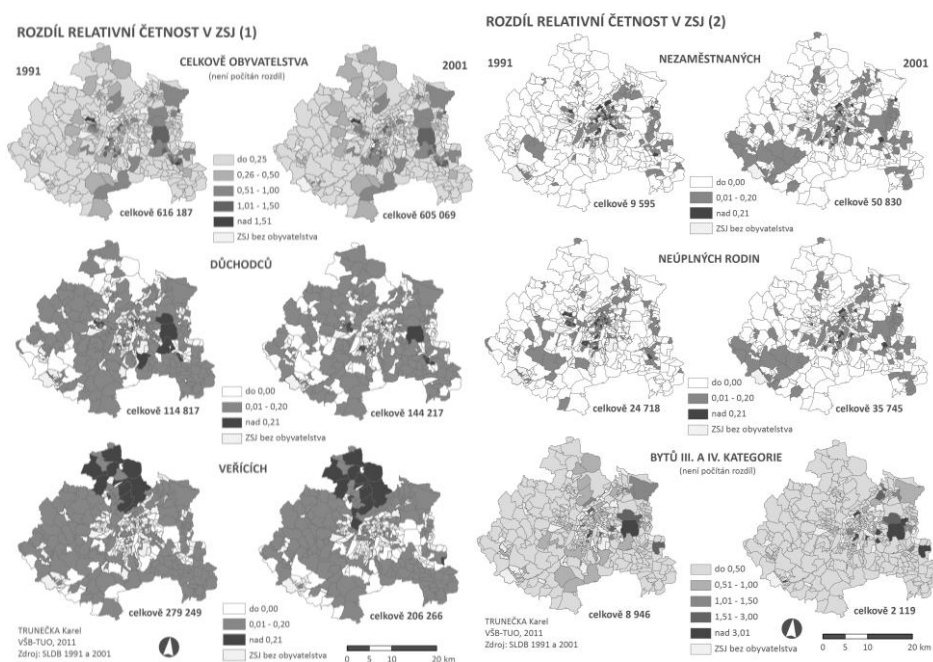
V tabulce č. 5 jsou vyznačeny hodnoty nad 0,6. Nejvyšších hodnot nabývají pro oba roky byty III. a IV. kategorie, Romové, Poláci a dále lidé bez školního vzdělání v roce 1991, Němci a Vietnamci v roce 2001.

Pro hodnoty nad 0,6 byly sestrojeny Lorenzovy křivky, které vyjadřují poměr procent členů zkoumané skupiny obyvatel k procentům celého území.

Podle Lorenzovy křivky pro byty III. a IV. kategorie lze říci, že padesát procent těchto bytů je rozmístěno na cca 9 procentech plochy Ostravska v roce 1991 a na cca 2 procentech v roce 2001. Pro Romy platí, že v roce 1991 jich 50 procent žilo na cca 1,6 procent plochy a stejně tak v roce 2001 (graf č. 3). Podobná čísla platí také pro rok 1991 a 2001 pro obyvatele polské národnosti (graf č. 4). Pro 50 procent obyvatel bez školního vzdělání přísluší cca 3,5 procent pro rok 1991 a cca 6 pro rok 2001 (graf č. 5). 50 procent Němců v roce 2001 žilo na cca 8 procentech a Vietnamců na cca 4 procentech plochy zájmového území (graf č. 6).

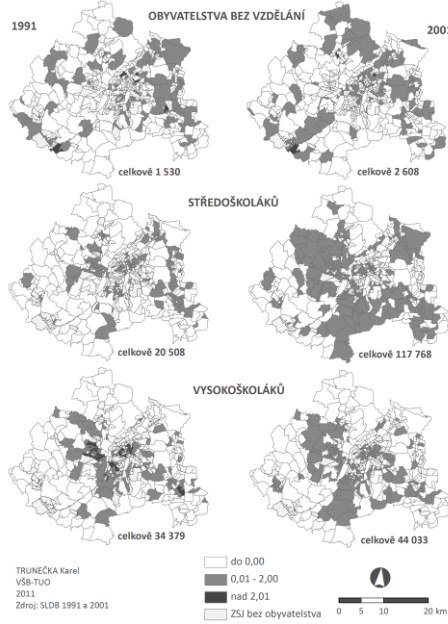
3.2 Relativní četnost

Relativní četnost vyjadřuje procentuální podíl zkoumané sociální skupiny obyvatel v jednotlivých ZSJ na studovaném území Ostravska. Relativní četnosti jsou zobrazeny pomocí kartogramů.

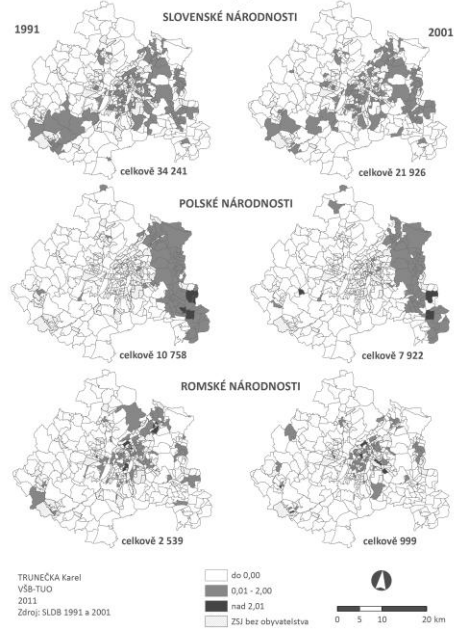

Mapy č. 1, 2

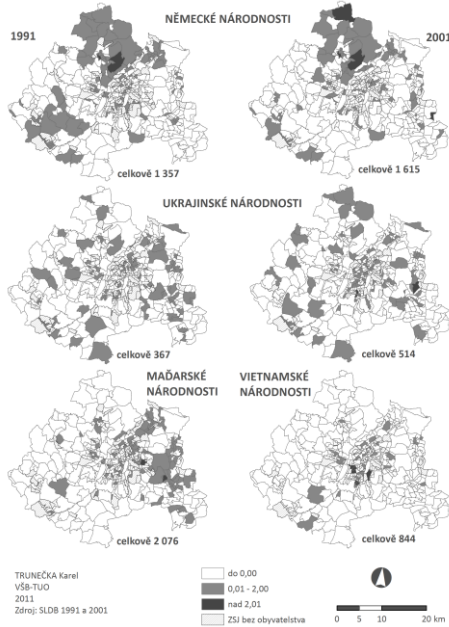
ROZDÍL RELATIVNÍ ČETNOSTI V ZSJ (3)

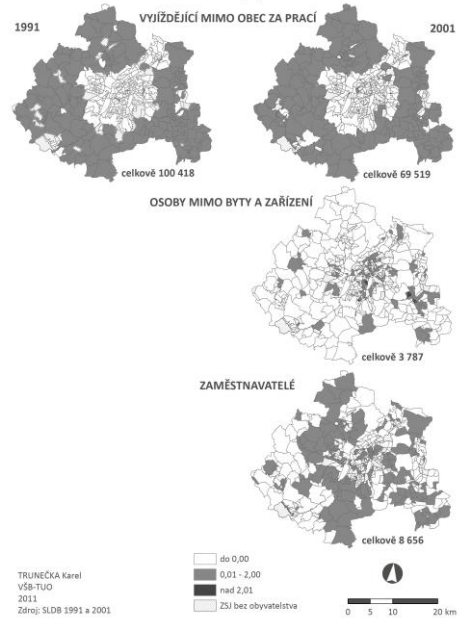
ROZDÍL RELATIVNÍ ČETNOSTI V ZSJ (4)

ROZDÍL RELATIVNÍ ČETNOST V ZSJ (5)

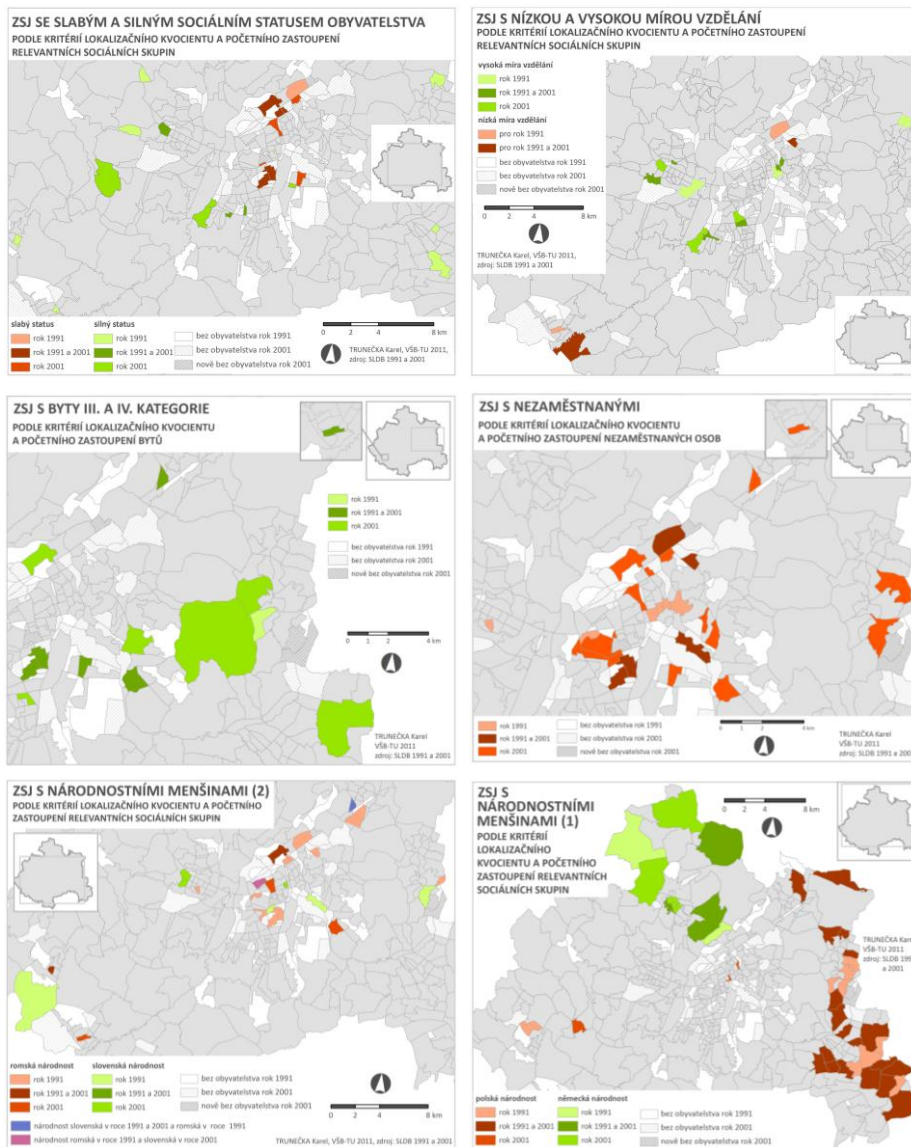
ROZDÍLY RELATIVNÍ ČETNOST V ZSJ (6)

Mapy č. 3, 4, 5, 6

3.3 Lokalizační kvocient

Pro přesnější zjištění koncentrací zkoumaných sociálních skupin byl lokalizační kvocient doplněn o minimální či maximální počty osob relevantních sociálních skupin. Také hodnoty lokalizačního kvocientu byly přizpůsobeny konkrétním případům.

Mapy č. 7, 8, 9, 10, 11, 12

3.4 Prostorové metriky

Vypočítáno bylo šest indexů v globální podobě a jeden index v podobě lokální. Globální indexy popisují celou zájmovou oblast jedinou hodnotou, lokální indexy jsou počítány pro každou územní jednotku (v tomto případě ZSJ) zájmového území.

Tabulka č. 2 Prostorové metriky pro celé území ostravska (rok 1991)

	INDEX IZOLACE	INDEX KONCENTROVANOSTI	ABSOLUTNÍ INDEX CENTRALIZACE
NEZAMĚSTNANÍ	0,019	0,760	0,411
DŮCHODCI	0,224	0,638	0,358
SLOVÁCI	0,069	0,759	0,304
ROMOVÉ	0,041	0,876	0,444
POLÁCI	0,107	0,774	-0,355
NĚMCI	0,006	0,712	0,298
UKRAJINCI	0,002	0,798	0,314
MAĎAŘI	0,006	0,812	0,282
VYJÍŽDĚJÍCÍ ZA PRACÍ	0,299	0,545	-0,075
STŘEDOŠKOLÁCI	0,037	0,727	0,401
VYSOKOŠKOLÁCI	0,069	0,741	0,476
BEZ VZDĚLÁNÍ	0,031	0,721	0,243
VĚŘÍCÍ NEÚPLNÉ RODINY	0,498	0,606	0,292
	0,051	0,736	0,434
	INDEX NESOURODOSTI	INDEX REALTIVNÍHO SHLUKOVÁNÍ	RELATIVNÍ INDEX CENTRALIZACE
NEZAMĚSTNANÍ	0,151	0,213	0,063
DŮCHODCI	0,223	0,187	0,062
SLOVÁCI	0,193	0,220	-0,020
ROMOVÉ	0,604	0,442	0,095
POLÁCI	0,598	0,457	-0,592
NĚMCI	0,365	-0,190	-0,071
UKRAJINCI	0,391	0,014	-0,031
MAĎAŘI	0,298	0,188	-0,062
VYJÍŽDĚJÍCÍ ZA PRACÍ	0,507	-0,302	-0,468
STŘEDOŠKOLÁCI	0,131	0,208	0,044
VYSOKOŠKOLÁCI	0,193	0,388	0,115
BEZ VZDĚLÁNÍ	0,439	-0,324	-0,133
VĚŘÍCÍ NEÚPLNÉ RODINY	0,205	-0,355	-0,104
	0,137	0,321	0,088

pozn. indexy v druhé řadě jsou vztaheny ke zbylému obyvatelstvu

3.5 Faktorová analýza

Faktorová analýza je využívána k rozpoznání rozdílných rezidenčních lokací v rámci faktorové ekologie. Faktorová ekologie se zabývá prostorovou diferenciací a její metody popisují městské sociálně prostorové vzorce. [Sýkora 2005]

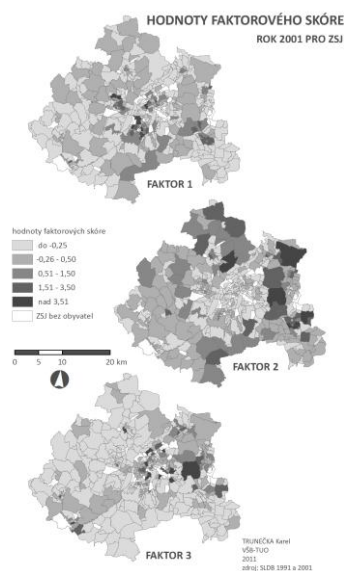
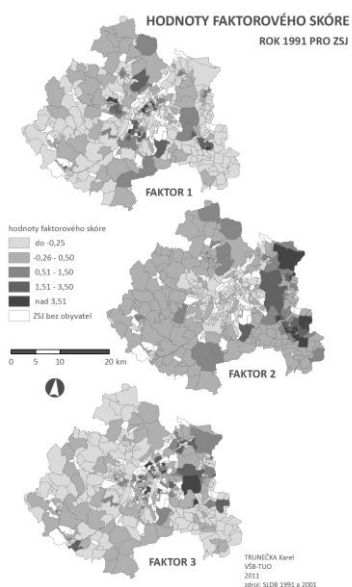
Faktorová analýza je vícerozměrnou statistickou metodou, jež redukuje soubor proměnných do menšího počtu proměnných tzv. faktorů. Jednotlivé faktory popisují více shlukující se proměnné, které spolu korelují. Faktorová analýza se snaží popsat proměnné jako kombinaci vlivů jednotlivých faktorů.

Tabulka č. 3 Faktorové zátěže (rok 1991)

	1	2	3
NEÚPLNÉ RODINY	0,958	0,138	0,156
STŘEDOŠKOLÁCI	0,955	0,176	0,061
VYSOKOŠKOLÁCI	0,945	0,072	0,043
NEZAMĚŠTNANÍ	0,904	0,184	0,287
VĚŘÍCI	0,883	0,328	0,186
DŮCHODCI	0,821	0,247	0,253
SLOVÁCI	0,790	0,414	0,246
MAĐAŘI	0,697	0,424	0,305
UKRAJINCI	0,696	0,249	0,168
NĚMCI	0,650	0,130	0,042
POLÁCI	0,157	0,867	0,151
VYJÍZDĚJÍCÍ	0,453	0,754	0,060
BYTY III. A IV. KATEGORIE	-0,029	0,107	0,798
ROMOVÉ	0,237	-0,031	0,797
OBYVATELÉ BEZ VZDĚLÁNÍ	0,221	0,186	0,577

Tabulka č. 4 Faktorové zátěže (rok 2001)

	1	2	3
NEÚPLNÉ RODINY	0,908	0,318	0,181
STŘEDOŠKOLÁCI	0,904	0,366	0,060
VYSOKOŠKOLÁCI	0,882	0,239	0,030
NEZAMĚŠTNANÍ	0,844	0,353	0,311
SLOVÁCI	0,773	0,420	0,222
DŮCHODCI	0,760	0,508	0,123
VĚŘÍCI	0,738	0,588	0,148
UKRAJINCI	0,671	0,129	0,155
VIETNAMCI	0,588	-0,424	0,016
VYJÍZDĚJÍCÍ	0,359	0,779	0,055
POLÁCI	0,144	0,657	0,149
NĚMCI	0,265	0,495	-0,021
BYTY III. A IV. KATEGORIE	-0,094	0,105	0,792
ROMOVÉ	0,267	-0,135	0,735
OBYVATELÉ BEZ VZDĚLÁNÍ	0,295	0,281	0,684

Mapy č. 13, 14

4 Závěr

Práce se skládá z teoretické části o segregaci a metodách její lokalizace, praktické části popisující použití určených metod na vybraná data a části obsahující vyhodnocení té praktické.

Teoretická část seznamuje se vznikem termínu sociálního vyloučení a segregace, příčinami a formami segregace a výskytu segregace v České republice. Úvodní část také popisuje Giniho index a Lorenzovu křivku, relativní četnost, lokalizační kvocient, prostorové metriky a faktorovou analýzu, tedy vybrané metody pro pozorování prostorové segregace.

Mezičásti lze nazvat stanovení zájmového území (podle Hampl, 2005) a výběr dat ze SLDB 1991 a 2001.

Praktická část využívá zvolené metody a data ke zjištění prostorově segregovaných sociálních skupin. Lorenzova křivka a Giniho koeficient jsou spojením grafického znázornění rozložení zvolené charakteristiky na zájmovém území a vyjádření tohoto rozložení jedinou hodnotou.

Relativní četnost (přesněji rozdíl relativních četností sociálních skupin obyvatel a relativní četnosti ostatních obyvatel) představuje nejjednodušší metodu, která pomocí kartogramů zobrazuje procentuální rozložení skupin obyvatel v ZSJ a stala se tak způsobem, jak získat základní přehled o výskytu sociálních skupin na Ostravsku.

Lokalizační kvocient byl použit ve spojení s početním omezením členů zkoumaných skupin obyvatel a stal se velice zajímavým nástrojem. Díky možnostem úpravy použitých kritérií pro hodnoty lokalizačního kvocientu a počtů členů lze metodu přizpůsobit často jedinečným vlastnostem studovaných dat a také ovlivnit výsledný počet územních celků. Výsledky lze opět vizualizovat pomocí kartogramů.

Prostorové metriky jsou reprezentovány zejména lokálními indexy, které jedinou hodnotou charakterizují vztah vybrané minoritní skupiny obyvatel s ostatními obyvateli z hlediska prostorových vztahů koncentrace, vyrovnanosti, ohrožení a shlukování a také vzdálenosti od centra území. Jako zástupce lokálních prostorových metrik byl zvolen index entropie.

Poslední metodou byla faktorová analýza. Pomocí této analýzy vznikly tři faktory, kterými lze popisovat vybrané skupiny obyvatel. Kvůli velkému počtu proměnných v prvním faktoru ale byl prakticky využitelný pouze 2. a 3. faktor.

Z praktické části vyplývá, že velice silným nástrojem je lokalizační kvocient ve spojení s početním omezením členů zkoumaných skupin obyvatel. Jak již bylo zmíněno výše, možnost úprav hraničních hodnot lokalizačního kvocientu a počtů členů zkoumaných skupin dává příležitost ke zpracování různorodých dat. K nastavení kritérií je samozřejmě třeba testování přímo na konkrétních datech. Charakteristiky je možné různě kombinovat a získat tak komplexnější přehled o odlišnostech sledovaných území nebo se zaměřit pouze na jediný identifikátor v případě sledování jen jedné zájmové skupiny.

V poslední části práce se výsledky jednotlivých metod porovnaly a vznikl konečný výčet ZSJ na území Ostravska, který obsahuje segregované sociální skupiny obyvatel z hlediska vzdělání, sociálního statusu, národnosti a dále pak víry a vyjížděky mimo obec za zaměstnáním.

Reference

[Burjanek, 1997] BURJANEK, Aleš. Segregace. Sociologický časopis [online]. Sociologický ústav AV ČR Praha. 1997, vol. 33, no. 4, s. 423-443 [cit. 2010-04-15]. ISSN 0038-0288 Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/a87c4a1c5be18f3a336d083af4c0bd0d99ff4ad4_250_423BURJA.pdf>

[Hampl, 2005] HAMPL, Martin. Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext [online]. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. 2005. 147 s [cit. 2010-04-15]. ISBN 80-86746-02-X Dostupné z: <<http://www.natur.cuni.cz/geografie/vyzkumny-zamer-geograficke-sekce/publikace/geograficka-organizace-spolecnosti-v-ceske-republice>>

[Sýkora, 2005] SÝKORA, Luděk; TEMELOVÁ, Jana. Prevence prostorové segregace [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 2005 [cit. 2010-04-15]. Dostupné z: <http://everest.natur.cuni.cz/akce/segregace/publikace/Publikace_segrecace.pdf>

[Sýkora, 2010] SÝKORA, Luděk (ed.). Rezidenční segregace [online]. Praha: Univerzita Karlova. s. 143. 2010 [cit. 2010-04-15]. Dostupné z: <http://web.natur.cuni.cz/~sykora/pdf/Sykora_ed_2010_Rezidenčni_segrecace.pdf>

[Toušek, 2007, A] TOUŠEK, Ladislav. Kdo drží Černého Petra: sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem [online]. Praha: Člověk v tísni - společnost při České televizi. 2007. 88s. [cit. 2010-04-15]. Dostupné z: <http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_83_1.pdf>